

**Національний університет внутрішніх справ**

**Сердюк Олексій Олександрович**

УДК 316.624:364.272:364.048.2

**НАРКОТИЗМ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ: ЙОГО ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМКИ  
ПРОФІЛАКТИКИ**

Спеціальність 22.00.03. - Соціальні структури та соціальні відносини

**АВТОРЕФЕРАТ**  
**дисертації на здобуття наукового ступеня**  
**кандидата соціологічних наук**

**Харків – 2003**

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному університеті внутрішніх справ МВС України

- Науковий керівник:** доктор соціологічних наук, доцент  
**Рущенко Ігор Петрович,**  
Національний університет внутрішніх справ,  
начальник кафедри загальної соціології, м. Харків
- Офіційні опоненти:** доктор соціологічних наук, професор  
**Подшивалкіна Валентина Іванівна,**  
Інститут соціальних наук Одеського національного університету  
ім. І.І. Мечникова, професор кафедри соціології, м. Одеса
- кандидат філософських наук, доцент  
**Поступний Олександр Миколайович**  
Національний технічний університет “Харківський,  
Політехнічний інститут”, завідувач кафедри  
соціології та політології, м. Харків
- Провідна установа:** Інститут соціології Національної академії наук України, відділ  
історії, теорії та методології соціології, м. Київ.

Захист відбудеться “28”березня 2003 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 при Національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м.Харків, пр. 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету внутрішніх справ (61080, м.Харків, пр. 50-річчя СРСР, 27.).

Автореферат розісланий “26” лютого 2003 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради

О.С. Мошенський

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми дослідження.** Епідемія наркотизму, що спалахнула ще у 60-ті роки у США, прокотилася країнами Західної Європи, а наприкінці 80-х рр. перетнула кордони колишнього СРСР. В Україні 90-ті роки позначені швидким зростанням наркотизму. Це явище набуло епідемічного характеру, охопило усю територію країни, особливо південну її частину. Кількість осіб, залежних від наркотичних речовин, які стоять в Україні на обліку, зросла з 2506 чол. у 1968р. до 79919 чол. у 2001р. Результати соціологічних досліджень свідчать: зараз у Харкові кожен другий юнак (55,8%) принаймні один раз за своє життя пробував наркотики. Загальна кількість злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків в Україні зросла з 6 у 1971 р. до понад 58 тис. злочинів у 2002 р. Особливу тривогу викликає утворення кримінального ринку наркотиків на рівні організованих злочинних групувань. Профілактика наркотизму стає нагальною суспільною потребою. Отже, тема роботи торкається гострої соціальної проблеми, яка хвилює суспільство.

До проблеми наркотизму сьогодні прикута увага широкого кола фахівців. Актуальність соціологічного підходу зумовлена кількома обставинами. Існує певний “вакуум”, брак соціологічних досліджень, зумовлений історичними обставинами. В Україні до 90-х років не проводилися соціологічні дослідження на тему розповсюдження наркотиків, тому дотепер була відсутня соціологічна інформація стосовно справжніх масштабів і темпів поширення наркотиків. Це пов'язано із політичними та ідеологічними заборонами, що існували за часів СРСР, на проведення подібних досліджень. З дослідницької точки зору, наркотична ситуація характеризується високою латентністю, внаслідок чого особливої актуальності набувають саме соціологічні методи дослідження. Проте соціологи почали приділяти увагу цій проблемі лише останнім часом, і в основному зосереджуються на окремих прикладних аспектах проблеми. Є потреба у розробці теоретичних питань, які за своїм змістом виходять за межі предметів біології, медицини, права і належать до проблемного поля соціології. Досі не існує чіткої соціологічної концепції наркотизму, немає визначення наркотизму як соціального явища. Кожен з авторів зводить наркотизм до одної (М.Н. Гернет, А.Є.Лічко, А.А.Реджепов, В.Н.Міхлін, Є.А.Дюбін, А.В.Козаченко, Н.О. Мірошніченко) або декількох ознак (А.А. Габіані, Я.І. Гілінський, Д.В. Колесов, С.В. Турцевич). Актуальним завданням є розробка соціологічної моделі наркотизму як соціального явища.

Сьогодні не можна задовольнитись суто медичними термінами “наркоманія”, “алкоголізм”, “хімічна залежність” і подібними, бо за останні роки фактично виникло й швидко поширилося нове соціальне явище, яке виходить за рамки спеціальних дефініцій. Маються на увазі масові факти адиктивної поведінки, формування особливих соціальних груп споживачів адиктивних речовин і відповідної адиктивної субкультури, виникнення специфічних соціальних відносин, певна трансформація соціальної структури під впливом наркотизму, формування й

інституціоналізація цілої антинаркотичної індустрії. Ось чому актуальною задачею для соціології є вивчення не наркоманії як хвороби, адиктивної поведінки як соціальної девіації чи правопорушення, а наркотизму як соціального явища.

Безумовно, наркотизм – негативне соціальне явище. І функція соціології полягає не тільки в тому, аби вивчити явище, а й у тому, щоб слугувати інформаційною, теоретико-методологічною базою профілактики наркотизму. На етапі становлення профілактики наркотизму набуває актуальності соціально-технологічний підхід до превентивної діяльності як засіб її упорядкування і підвищення ефективності.

Таким чином, актуальність обраної теми обумовлена проблемною ситуацією, сутність якої полягає у тому, що, з одного боку, відбувається епідемічне поширення наркотизму, а з іншого – бракує соціологічних досліджень цього процесу, немає чіткої наукової соціологічної концепції наркотизму та на часі розробка соціотехнологічних аспектів його профілактики.

**Зв'язок роботи з науковими планами і програмами.** Тема дисертації відповідає Комплексній програмі профілактики злочинності на 2001 – 2005 рр., затвердженій Указом Президента України 25.11.2000 (п.21). Робота виконана у рамках Головних напрямків наукових досліджень Університету внутрішніх справ МВС України на 1996 – 2000 рр. (п. 12) та Головних напрямків наукових досліджень Національного університету внутрішніх справ на 2001 – 2005 рр. (п. 6.4), а також планів НДР кафедри загальної соціології Національного університету внутрішніх справ. Тема дисертації відповідає науковим завданням, що стоять перед дослідними і навчальними закладами системи МВС України та пріоритетним завданням навчального процесу по підготовці кваліфікованих фахівців для органів внутрішніх справ.

**Мета і завдання дослідження.** Метою дослідження є розкриття основних закономірностей поширення наркотизму і з урахуванням цього аналіз напрямків профілактики наркотизму в умовах трансформації українського суспільства.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити такі завдання:

- розкрити соціологічний зміст поняття “наркотизм”;
- дослідити соціокультурні аспекти наркотизму;
- проаналізувати соціальну динаміку наркотизму у другій половині XX ст. в Україні на прикладі Харківського регіону;
- визначити загальні закономірності розповсюдження наркотизму в Україні;
- подати характеристику інституціональних основ профілактики наркотизму, напрямків та етапів її розвитку в Україні;
- проаналізувати політико-правові та організаційні основи профілактики наркотизму на міжнародному, національному та регіональному рівнях;
- розробити соціальну технологію профілактики наркотизму.

*Об'єктом дослідження* обрано наркотизм як соціальне явище.

*Предметом дослідження* є соціальні закономірності виникнення і поширення наркотизму та соціально-технологічні аспекти його профілактики.

**Теоретико-методологічна база дослідження.** Методологічним фундаментом дисертації є теорії соціальних змін, у рамках яких, по-перше, використано системно-структурний підхід, який дає можливість розглянути наркотизм на макрорівні, визначити поняття “наркотична ситуація”, кількісно описати розповсюдженість наркотизму; по-друге, діяльнісний підхід, який дозволяє визначити поняття “наркотизм”, “структурація наркотизму”, описати механізми його розповсюдження, використати соціально-технологічні ідеї стосовно розв’язання проблеми профілактики наркотизму.

Теоретичне підґрунтя дисертації складають наукові праці закордонних і вітчизняних соціологів, таких як: А.А. Габіані, Я.А. Гілінський, Б.М. Левін, Г.Г. Сілласте, Л.Є. Кессельман, М.Є. Позднякова, В.О. Соболев, І.П. Рущенко, О.М. Поступний та інших, роботи психологів, юристів та медиків, присвячені аналізу різних аспектів наркотизму, визначенню шляхів його попередження та зниження шкоди від уживання адиктивних речовин. У роботі розвинуто соціотехнологічний підхід до профілактики наркотизму, закладений у роботах сучасних українських соціологів В.Н. Подшивалкіної, М.М. Саппи, О.Л. Скідіна та інших присвячених соціальним проблемам українського суспільства.

**Емпіричну базу роботи** склали матеріали досліджень, проведених у рамках міжнародних науково-дослідних проектів “Динаміка та соціокультурний механізм розповсюдження наркотиків серед молоді у післявоєнні часи” та “Профілактика розповсюдження наркотиків серед молоді у харківському регіоні: методологічні, методичні, організаційні аспекти”, які виконані автором у складі дослідницького колективу, а також матеріали моніторингу розповсюдження наркотиків серед молоді, який проводився кафедрами загальної та прикладної соціології Національного університету внутрішніх справ протягом 1995-2001 років.

*Методи дослідження.* У процесі реалізації зазначених наукових програм використовувалися наступні методи: 1) аналіз статистичних даних щодо розповсюдження наркотизму; 2) опитування різних груп населення (анкетування та інтерв’ювання); 3) експертне опитування; 4) картографування. Для аналітичної обробки отриманих даних використовувалися методи математичної статистики (описова статистика, аналіз зв’язків та залежностей, кореляційний аналіз). Валідність і надійність отриманих результатів забезпечується взаємодоповнюваністю використаних методів і репрезентативністю вибіркової сукупності (її обсяг склав 2500 чол.), а також проведенням чотирьох моніторингових соціологічних опитувань (у 1995, 1997, 1999 та 2001 р.) за ідентичними квотними вибірками обсягом 1000 чол. кожна. Точність, надійність, валідність методик і проведення замірів обґрунтовані відповідно до

прийнятих у емпіричній соціології процедур.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає насамперед у тому, що у роботі:

- уточнено зміст поняття “наркотизм” як соціального явища;
- вперше запропоновано поняття “наркотична ситуація”, “структурація наркотизму” та розглянуто їх зміст у контексті соціологічного підходу до проблеми наркотизму;
- одержав подальшого розвитку аналіз динаміки наркотизму у другій половині XX сторіччя;
- виявлено основні тенденції поширення наркотизму в молодіжному середовищі у другій половині XX сторіччя, сформульовано відповідні закономірності;
- уточнено політико-правові та організаційно-методичні основи профілактики наркотизму на міжнародному, національному та регіональному рівнях;
- одержав подальшого розвитку соціально-технологічний підхід до профілактики наркотизму;
- вперше запропоновано соціальну технологію профілактики наркотизму.

**Практичне значення отриманих результатів** полягає в тому, що основні ідеї і висновки роботи розширюють наукові уявлення про структуру й механізм формування наркотизму, закономірності динаміки його розповсюдження в умовах трансформації українського суспільства. Вони створюють базу для подальшого вивчення цього явища. Отримані результати можуть бути основою організації профілактики наркотизму серед молоді на регіональному рівні, їх вже використано для розроблення концепції регіонального науково-практичного центру по профілактиці поширення наркотизму серед молоді.

Матеріали дисертації використовуються в навчальному процесі, зокрема у навчальних курсах “Соціальна робота з особами з хімічною залежністю” і у відповідному розділі курсу “Соціологія злочинності”, які викладаються курсантам Національного університету внутрішніх справ.

**Особистий внесок дисертанта.** Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею, в якій викладено авторський підхід до аналізу наркотизму на основі соціологічних досліджень, що виконані автором у складі дослідницького колективу. У дисертації не використані ідеї або розробки, що належать співавторам друкованих праць, окрім програми та методики польових робіт, за якими проводилися емпіричні дослідження. У виконаних у співавторстві наукових роботах авторові належить: у розділі 5 колективної монографії [1] – аналіз даних на регіональному рівні, у статтях [5, 9] – аналіз даних емпіричних досліджень, у методичних рекомендаціях [8] – опис адиктивних речовин, що розповсюджені у м. Харкові.

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення і висновки дисертації знайшли відображення в наукових публікаціях автора та доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях: “Наука і соціальні проблеми суспільства” (Соціологічні читання, Харків 1998), “Вопросы пограничной психиатрии, психотерапии, медицинской психологии” (Харьков, 1998) та

на науково-практичній конференції ад'юнктів та магістрантів “Соціально-психологічне забезпечення діяльності ОВС” (Харків, 2002). Крім того, результати містяться у фінальних звітах з проектів “Динаміка і соціокультурний механізм поширення наркотиків серед молоді в повоєнний період” та “Профілактика розповсюдження наркотиків серед молоді у харківському регіоні: методологічні, методичні, організаційні аспекти”, що подані у Раду Європи в 2000 р. та 2002 р. Водночас результати проведеного соціологічного дослідження були подані керівництву НУВС, керівництву міської адміністрації м. Харкова. Основні проблеми дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри загальної соціології Національного університету внутрішніх справ та міжкафедральному науково-практичному семінарі. Результати роботи апробовано автором при читанні курсу “Соціальна робота з особами з хімічною залежністю” і проведенні занять за курсом “Соціологія злочинності”.

**Публікації.** За темою дисертаційного дослідження опубліковано 11 наукових праць, 6 з них у фахових виданнях. Результати дисертації також опубліковані у колективних наукових монографіях “Молодежь и наркотики (социология наркотизма)” та “Профилактика наркомании: организационные и методические аспекты”, та представлені у мережі Internet (спосіб доступу: <http://www.psychiatry.org.ua> та <http://www.softasylum.narod.ru>).

**Обсяг і структура роботи.** Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатка. Загальний обсяг дисертації становить 214 сторінок, з них список використаних джерел поданий на 29 сторінках, складається з 379 найменувань, з яких 307 – список літератури; 72 – перелік адрес WEB-сторінок розглянутих у роботі, додаток поданий на 14 сторінках.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, висвітлюється ступінь її наукової розробленості, формулюються мета і завдання дослідження, визначаються теоретико-методологічні основи й емпірична база, обґрунтовується наукова новизна отриманих результатів, їх теоретичне і практичне значення та форми апробації.

У **першому розділі “Теоретико-методологічні аспекти дослідження наркотизму”** зроблено аналіз основних уявлень про соціальну природу і сутність наркотизму, а також дається огляд літератури за напрямками досліджень, пов'язаних із наркотизмом. Автор зупиняється на соціологічних напрямках вивчення наркотизму, і дає стислий огляд несоціологічних (медичних, психологічних, юридичних) джерел. Розглядаються теоретичні інструменти і концепції, які можна використовувати для соціологічної інтерпретації цього явища. Уточнюється зміст основних понять, у т.ч. центрального – “наркотизм”. Уводяться нові поняття, пов'язані з розширенням

предмета соціологічних досліджень – “наркотична ситуація” та “структурація наркотизму”. Запропоновано системно-структурний та діяльнісний підходи до вивчення наркотичної ситуації.

Перший розділ є основою для розгляду закономірностей поширення наркотизму в Україні, а також інституційних, політико-правових і організаційних основ його попередження та побудови соціальної технології профілактики наркотизму.

У першому підрозділі *“Основні наукові напрямки дослідження проблем наркотизму: від перших наукових розвідок до соціології наркотизму”* проаналізовано основні наукові напрямки вивчення проблеми наркотизму. Наукові напрямки вивчення наркотизму виникали паралельно із формуванням і розвитком самої проблеми. Спочатку це була проблема окремих особистостей, залежних від тих чи інших адиктивних речовин. Її розв’язували медики, психологи, які і започаткували перші наукові напрямки вивчення наркотизму. Надалі проблема еволюціонувала, і набула масового характеру. Відповідно, виникають предмети юридичного та соціологічного аналізу наркотизму. Актуальність соціологічного підходу посилюється внаслідок виникнення й закріплення специфічних соціальних форм реагування на процес поширення наркотизму, залучення до нього груп людей, які безпосередньо не є споживачами наркотиків, але так чи інакше впливають на нього (наприклад, спеціальні підрозділи ОВС і навіть наркомафія). Це остаточно перетворило наркотизм у соціальне явище.

Основний напрямок соціологічних досліджень наркотизму дотепер перебуває у рамках соціології девіантної поведінки і соціального контролю. Соціологічному аналізу наркотизму у радянський період присвячували роботи вчені М.Н.Гернет, А.А.Габіані, Б.М. Левін, М.Б. Левін, А.Я.Вілкс, В.Є. Гелінас, Н.А. Монахов, А.С. Меліксетян, В.В. Гульдман, О.Л. Романова, О.Г. Данилін, О.К. Сіденко та ін. Алкогольну ситуацію досліджували А.М. Рапопорт, А.А. Герцензон, Г.Г. Заїграєв, Т.Г. Заїграєв, О.Е. Соловей, І.А. Голосенко, М.С. Мацковський, О.І. Рибаків, В.Є. Хвощов, Ф.Е. Шерегі та ін.

Серед сучасних російських соціологів проблеми наркотизму вивчають Я.А.Гілінський, Г.Г.Сілласте, М.Б. Левін, М.Є. Позднякова, Л.Є. Кессельман, Л.Д. Мірошніченко, Т.В. Іванова, А.Л. Салагаєв, С.О. Биков, Ш.Е. Джаманбалаєва, Л.О. Журавльова, Г.Я. Лукачер, Н.В. Мокшанцева, В.О. Чудновський, Н.Н. Малікова, В.О. Попов, О.Ю. Кондратьєва, І.М. Кирилов, Ю.В. Шиленко, О.В. Немцов та ін.

Соціологічний аналіз наркотизму в Україні знайшов відображення у роботах харківських соціологів В.О.Соболева, І.П. Руценка, О.М.Поступного, Ю.Н. Свеженцевої та ін., одеських соціологів В.Н.Подшивалкіної, Т.Г.Каменської, М.В.Левинського, Н.А.Мірошніченко, київських соціологів О.М.Балакірєвої, О.О. Яременко та ін..

Лише в останні роки виникли ознаки формування нової галузі в соціології – соціології наркотизму. У такому напрямку працюють харківські соціологи В.О.Соболев та І.П.Руценко.

Дотепер наркотизм розглядається як окрема форма девіантної поведінки, що має ряд специфічних ознак, до яких відносять споживання наркотиків, алкоголю, тютюну, і його соціальні характеристики. Огляд літератури з соціології наркотизму дозволив зробити висновок, що автори переважно висвітлюють лише різні аспекти наркотизму, тож актуальною науковою задачею залишається створення цілісного уявлення про наркотизм як соціальний феномен.

У другому підрозділі *“Концептуальні підходи та категоріальний апарат соціологічного аналізу проблем наркотизму”* доводиться, що найбільш ефективними теоріями, за допомогою яких можна розглядати наркотизм, є теорії соціальних змін. Методологічно виправдано, на думку автора, розглядати соціальні зміни, пов'язані з розвитком наркотизму, у рамках двох підходів: структурно-функціонального, що поєднує системні моделі Т.Парсонса і Р.Мертон, і діяльнісного підходу, до якої можна віднести теорію структурації Е.Гіденса, структуралізм К.Ллойда, теорію активного суспільства А.Етціоні, роботи М.Арчер, А.Турена, М.Крозье.

Автором розглядаються різні підходи до визначення поняття “наркотизм”, аналізуються їх сильні та слабкі сторони, що зрештою дає можливість виділити основні ознаки наркотизму як соціального явища. Серед цих підходів виділяються наступні.

- Термін “наркотизм” вживається як синонім терміна “наркоманія” (М.Н.Гернет), або цим терміном позначається вживання наркотиків (А.Є.Лічко), – це найпростіше розуміння наркотизму.
- У юридичних науках цим терміном позначають “усі види дій із наркотиками, у тому числі і протиправні” (А.Реджепов, Ю.Н.Аргунова, А.В.Козаченко, Н.А.Мірошніченко, К.Краєвський, В.К.Панкін, К.В.Харабед).
- Соціологи під наркотизмом розуміють “поширеність і характер споживання наркотичних речовин як соціальне явище” (А.А.Габіані, Я.І. Гілінський, Л.Є.Кессельман, А.Я.Вілкs).
- Наркотизм визначається і як особливе негативне соціальне явище – “негативне соціальне явище, сутність якого полягає у долученні до немедичного споживання наркотиків окремих груп населення” (В.М.Міхлін, Є.А.Дюбін) та як “соціальне явище, яке охоплює все, що пов’язано з наркогенними речовинами, їх вживанням і його соціальними наслідками” (Д.В.Колесов, С.В.Турцевич).
- Термін “наркотизм” використовується українськими (В.О.Соболев, І.П.Рущенко) та російськими (П.Д.Шабанов, О.Ю.Штакельберг) соціологами у широкому значенні, зокрема, для позначення окремої галузі соціологічного знання – соціології наркотизму.

Зазначається, що термін “наркотизм” уживають у вузькому значенні (стосовно до наркоманії), у розширеному (стосовно до наркоманії і токсикоманії), та у найбільш широкому (стосовно адиктивних речовин, спроможних викликати залежність). Останнє розуміння наркотизму збігається з позицією автора.

Пропонуються ознаки наркотизму як соціального явища: 1) адиктивна поведінка, що набула масових форм; 2) виникнення особливих соціальних груп споживачів адиктивних речовин; 3) поширення адиктивної субкультури; 4) виникнення специфічних соціальних відносин; 5) трансформація соціальної структури під впливом наркотизму. Таким чином, присутність зазначеного комплексу ознак і робить наркотизм соціальним явищем.

На цих підставах дається визначення поняття “**наркотизм**” як соціального явища, що полягає у масовій адиктивній поведінці, яка спричиняє формування особливих соціальних груп, виникнення особливої субкультури та специфічних соціальних відносин, і врешті-решт певну трансформацію соціальної структури та утворення нових соціальних інститутів. Зосереджується увага на тому, що між суб’єктами наркотизму виникає особливий тип соціальних зв’язків, які, на відміну від випадкових контактів, мають довготривалий, здатний до самовідновлення, деіндивідуалізований характер. Вони виникають і поміж агентами процесів, пов’язаних із наркотизмом, серед них виробники та реалізатори адиктивних речовин, представники інститутів соціального контролю, наприклад, співробітники УБНОН, та ін. У структурі подібних відносин виділяється: по-перше, предмет (адиктивні речовини та їх якісні властивості), по-друге, суб’єкти (регулярні та епізодичні споживачі, виробники та реалізатори, представники інститутів контролю, суб’єкти інститутів лікування та профілактики), по-третє, соціокультурний механізм регулювання стосунків, що виникають між суб’єктами (з одного боку це правове поле – чинне законодавство, а з іншого – це адиктивна субкультура, алкогольна та наркотична).

У межах діяльнісного підходу наркотизм розглядається як масовидний стохастичний процес, який включає факти вживання адиктивних речовин і їх поширення в суспільстві, має власну просторово-часову структуру та породжує специфічні соціальні групи і соціальні відносини. При розгляді наркотизму у рамках діяльнісного підходу він виглядає як безупинний процес структурації, що має своїх агентів, корпоративних і первинних. Цей процес характеризується емерджентністю і дуалізмом – наркотизм визначає трансформацію соціальної структури, з одного боку, але й змінюється під впливом відповідних соціальних процесів його придушення, стимуляції, лікування і профілактики.

У рамках структурно-функціонального підходу автором запропоновано модель соціальної системи, що змінюється щомоментно, для її позначення вводиться термін – “наркотична ситуація”. Вона містить ряд підсистем із власними функціями. Підсистема наркотизму є системоутворюючим чинником, до неї входять: масова адиктивна поведінка, соціальні відносини, адиктивна субкультура. Підсистему підтримки та стимуляції наркотизму складають наркомафія, наркобізнес, тютюнова та алкогольна індустрія, які виконують функції виготовлення та розповсюдження адиктивних речовин, а також функцію матеріального забезпечення цього процесу за допомогою тіньового капіталу, або держмонополії. Підсистема придушення наркотизму виконує функції

соціального контролю наркотизму. Найсуттєвішим тут є кримінальна репресія, що здійснюється за допомогою правоохоронних органів. Підсистема лікування, реабілітації та профілактики виконує функції медичної або соціальної допомоги споживачам адиктивних речовин у межах медичних та громадських організацій. Можна фіксувати стан наркотичної ситуації за багатьма показниками, що дає уявлення про той чи інший ступінь розвитку і поширення наркотизму. Показники наркотичної ситуації розподіляються на ті, що стосуються як структурних характеристик агентів наркотизму (чисельність споживачів наркотиків, кількість ставок лікарів-наркологів та ін.), так і власне їх дій (кількість злочинів у стані сп'яніння, встановлених на облік наркоманів та ін.).

**Другий розділ “Аналіз динаміки наркотизму в Україні (50 – 90 рр. XX ст.)”** присвячений аналізу динаміки поширення наркотизму в Україні у другій половині XX ст. У ньому робиться спроба сформулювати основні закономірності динаміки наркотизму у другій половині XX в. Наркотизм розглядається у двох аспектах: структурно-динамічному і діяльнісно-поведінковому, тобто на макросоціальному і мікросоціальному рівнях. Використання системної моделі наркотичної ситуації дозволяє зафіксувати її зміни, базуючись на комплексі індикаторів, що містить статистика і використовуваних у конкретно-соціологічному дослідженні наркотизму. Аналіз закономірностей динаміки наркотизму, зроблений у другому розділі, дозволяє обґрунтовано перейти до розгляду інституційних основ та соціотехнологічних аспектів його профілактики у третьому розділі дисертаційного дослідження.

У першому підрозділі “Методика аналізу динаміки наркотизму” розглядаються методи, за допомогою яких досліджується наркотизм. Серед них основне місце займають масові опитування (ретроспективне та моніторинг). Опитування охопило 2500 чол., воно припускає звертання до 5 різноманітних вікових груп по 500 чол. кожна, його предметом є факти минулого, інформація про юнацький досвід і біографічні обставини життя респондентів до 25-літнього віку. Моніторингові опитування проводилися із інтервалом у два роки у 1995, 1997, 1999 та 2001 рр., за ідентичною квотною вибіркою у 1000 чол. З метою поглибленого аналізу підсистем наркотичної ситуації було використано метод статистичного аналізу. Для поглибленого вивчення процесу наркотичного “зараження” було застосовано метод поглибленого структурованого біографічного інтерв'ювання. З метою виявлення особливостей незаконного обігу наркотиків у харківському регіоні використовувався метод експертного опитування юристів-практиків. Для аналізу наркотичної ситуації у соціально-територіальному аспекті було використано метод картографування.

У другому підрозділі “Закономірності розповсюдження наркотизму в Україні” було проведено аналіз висвітлених закономірностей розповсюдження наркотизму. На підставі даних масових опитувань (ретроспективного опитування і моніторингових опитувань молоді 1995 – 2001 рр.) автором зроблено висновки щодо закономірностей поширення наркотизма у 50 – 90 рр. XX ст.

Їх розділено на дві групи: структурно-динамічні закономірності та діяльнісно-поведінкові закономірності.

Структурно-динамічні закономірності відбивають зміни у складовій структурі підсистем наркотичної ситуації. Аналіз емпіричних даних дозволив встановити наступні тенденції:

1. Перехід наркотичної ситуації з латентного в актуальний стан. Ця закономірність виражається в розширенні складу і дій агентів підсистем наркотичної ситуації. Найбільш інтенсивно розширюється підсистема наркотизму, її постійне зростання просліджується з 50-х рр. за фактами вживання адиктивних речовин.

2. Формування статистично значущих соціальних груп споживачів наркотиків. Протягом другої половини ХХ ст. відбувається безупинне зростання соціальних груп споживачів наркотиків. У цілому у харківському регіоні склалася наркотична ситуація каннабіоїдного типу – близько половини молодих людей у м. Харкові (48,98%) пробували або вживають препарати конопель. Соціальна група молодих людей, які пробували або вживають стимулятори (за винятком чифіру – 16,26%), складає 14,22% молодих харків'ян чоловічої статі (4,9% для учнівської молоді обох статей за даними моніторингу 2001 р., за винятком чифіру – 9,2%). Соціальна група молодих харків'ян чоловічої статі, котрі вживають опіоїди, складає 10,36% (8,5% для молоді обох статей за даними моніторингу 2001 р.). Соціальні групи споживачів седативно-снотворних і анксиолітичних препаратів – 6,92%, інгалянтів – 6,1% і галюциногенів – 5,5% є меншими.

3. Кількісна стабілізація і внутрішня трансформація групи споживачів тютюнових виробів. Загальна кількість курців серед харківської молоді чоловічої статі у повоєнний час коливається близько 60%, і це говорить про відносну її стабільність, особливо серед молоді чоловічої статі. Якісно змінилося співвідношення тих, хто викурює відносно малу кількість сигарет, (їх кількість зменшилася) і тих, хто викурює досить велику кількість сигарет (їх кількість збільшилася).

4. Трансформація групи споживачів алкоголю. Споживання алкоголю протягом другої половини ХХ ст. змінилося не кількісно, а якісно – у бік зниження віку споживачів алкогольних напоїв.

5. Розширення соціальних груп хворих на наркоманію та алкоголізм (залежних від адиктивних речовин). Як в Україні, так і в Харківській області паралельно зі збільшенням числа осіб, які страждають алкогольною залежністю, відзначається тенденція постійного зростання наркоманії. Особливістю Харківського регіону є відносно превалювання приросту тих, хто зловживає наркотиками без залежності, над приростом наркоманів.

6. Стрімке зростання нелегального обігу наркотиків як особливої форми протизаконного бізнесу. Як в Україні в цілому, так і в Харківській області прослідковується збільшення числа злочинів, пов'язаних із незаконним виробництвом, поширенням і обігом наркотиків, від поодиноких злочинів (2-3 злочини) у 1972 – 1973 рр. до 2796 злочинних діянь у 1998 р. Зростає

відповідно і число осіб, які втягуються в незаконний обіг наркотиків, серед них усе більше підлітків і молодих людей у віці 18 – 24 років. Спостерігається стійке зростання злочинів, скоєних у стані алкогольного і наркотичного сп'яніння. Виявлено якісні зміни наркотичної ситуації: експерти юристи-практики відзначають, що за останні роки динаміка частоти вилучення наркотиків практично не змінилася, але змінилася їхня структура, з'явилося більше нових препаратів кустарного виготовлення і так званих важких наркотиків. Трансформувалася соціально-етнічна приналежність суб'єктів нелегального обігу наркотиків. З 50-х рр. істотно збільшилася кількість продавців наркотиків із соціальних груп “своїх”, друзів, циган і вихідців із кавказького регіону. Звертає на себе увагу стрімке зростання частки місцевих жителів серед продавців наркотиків. На нелегальному ринку наркотиків більшість складають продавці з найближчого соціального оточення респондентів - місцеві жителі і друзі, що, на нашу думку, істотно полегшує доступ до наркотичних речовин.

7. Соціально-територіальна локалізація наркотизму. Поширення наркотизму має “осередковий” характер. Виникають осередки компактного проживання локальних груп наркоманів, збут і торгівля відбуваються в основному за місцем проживання торговців і наркоманів, причому ця закономірність стосується й адміністративно-територіальної та регіональної структури України. Наркоманія, як і раніше, залишається захворюванням головним чином міського населення України, проте протягом останніх років відзначається тенденція до збільшення серед наркоманів частки сільських жителів.

8. Латентність наркотизму – порівняльний аналіз соціологічних даних і даних медичної статистики показав, що з усього масиву осіб, причетних до нього, у поле зору офіційних органів потрапляє лише незначна їх частина.

9. Процес поширення наркотизму має певні “історичні фази”. Виділено три фази: 1) “латентна фаза” (50-і – 60-і рр.), 2) фаза “латентного зростання” (70-і – 80-і рр.), 3) фаза “актуального зростання” (90-і рр.).

Діяльнісно-поведінкові закономірності стосуються особливостей поведінки агентів наркотизму і формування його соціокультурного механізму. До них належить:

1. Формування сталих соціальних зв'язків і контактів зі споживачами наркотиків і, відповідно, тотальне розширення груп ризику. Посилення “процесів залучення” до наркотизму виражається у зростанні цілої низки показників, серед яких зростання соціальних контактів зі споживачами адиктивних речовин як “дальнього”, так і “ближнього” кола (носіями субкультури наркотизму), зростання прямих контактів із фактами адиктивної поведінки, зростання спроб втягнути у споживання адиктивних речовин, зростання соціальних контактів із продавцями наркотиків. Існує позитивний кореляційний зв'язок між фактами споживання адиктивних речовин і мірою “заглибленості” у соціальні зв'язки із суб'єктами наркотизму. Зі зростанням соціальних

контактів “дальнього” і “ближнього” кола, а також безпосередніх контактів із фактами споживання адиктивних речовин зростає ризик залучення до наркотизму. Проте різниці між статтями у ступені ризику залучення до споживання наркотиків практично не існує.

2. Перша проба як закономірність вибору адиктивної поведінки. Аналіз біографічних інтерв'ю дозволив простежити закономірності в персональних історіях опитуваних. Виявлені закономірності життєвого шляху наркоманів можна назвати “кар'єрою наркомана”, що складається з послідовних етапів і подій. Однією з цих закономірних подій і є перша спроба наркотиків. Серед закономірностей першої проби наркотиків відзначено фіксацію віку першої проби алкоголю і тютюну на більш ранніх вікових проміжках, ніж наркотиків (для алкоголю і тютюну – 12-15 років, для наркотиків - 14-17 років); локалізація першої проби в місцях основного проведення вільного часу, її спонтанність і ініціювання соціальним оточенням; превалювання серед причин, які утримують від проби наркотику, сформованої власної думки, інтересів і життєвої позиції, а також побоювань за своє здоров'я. Виявлено, що серед мотивів першої проби наркотиків домінує психологічна мотивація: цікавість, бажання випробувати нові, приємні відчуття, наявність виправдань, що “у житті треба спробувати все, тим більше, що в будь-який момент можна зупинитися”. Також високу значущість мають субмісивні мотиви – підпорядкування тиску соціального оточення.

3. Розходження у патернах споживання адиктивних речовин між чоловіками та жінками. Стосовно каннабіноїдів на початковому етапі пошукового полінаркотизму (етапі проб) зупиняється більше жінок, ніж чоловіків, котрі здебільшого не задовольняються одноразовою пробою і продовжують експериментувати з каннабіноїдами аж до стадії регулярного споживання. У відношенні алкоголю жінки більш схильні не тільки до поодиноких проб, але і до вживання алкоголю з частотою аж до нерегулярного споживання, а чоловіки переважають лише при регулярному споживанні. Стосовно тютюну жіноче вживання носить здебільшого демонстративно-наслідувальний характер, а чоловіче – скоріше характер інгаляційної токсикоманії.

4. Поширення субкультури наркотизму та її засвоєння молоддю. Виявлено інтеграцію когнітивного компонента субкультури наркотизму у молодіжну свідомість, причому найбільш інтенсивний стрибок спостерігається в останнє десятиліття.

5. Суб'єктивна легітимація наркотизму. Серед закономірностей суспільної свідомості, які відбивають легітимацію наркотизму (формування схвалюваної субкультури наркотизму), звертають на себе увагу збільшення міри суб'єктивної оцінки доступності наркотиків, збільшення суб'єктивної оцінки гостроти алкогольних і наркотичних проблем, зміна толерантності до наркоманів - нейтралізація “негативного стереотипу” наркомана в молодіжній свідомості, а також

розширення припустимих меж вживання алкоголю й наркотиків та посилення мотивації щодо їх вживання серед молоді.

6. Трансформація алкогольної мотивації і її генералізація в молодіжній свідомості. На фоні зниження віку споживачів алкогольних напоїв протягом другої половини XX ст. змінюється і мотивація споживання алкоголю. Серед молодих людей у віці близько 20 років виявлено підвищення мотивації споживання алкоголю за шкалами соціальної і, особливо, психологічної мотивації (прагнення одержати задоволення і зняти неприємні переживання), а також зростання мотиваційної напруги – це свідчить про генералізацію алкогольної мотивації у молодіжній свідомості.

Виявлені закономірності є основою змісту і напрямків профілактики наркотизму та аналізу інституційних, політико-правових і організаційних основ профілактичної роботи, а також побудови спеціальної технології, яка впорядковує зазначений тип діяльності.

**Третій розділ “Профілактика наркотизму: інституційні основи та технології діяльності агентів”** присвячено аналізу профілактики наркотизму, яка розглядається як суспільна відповідь на поширення наркотизму. Проаналізовано інституційні основи профілактики наркотизму. Дається уявлення про шляхи розвитку профілактики наркотизму, напрямки та агентах цього процесу. Розглядаються політико-правові засади профілактики наркотизму на сучасному етапі в Україні. Для цього виділяються три рівні розгляду: міжнародний (макрорівень), національний (мезорівень) і регіональний (мікрорівень). Також автор торкається питання про легалізацію “легких” наркотиків, що усе частіше піднімається останнім часом, і доходить висновку про її неприпустимість. Крім того, у завершальному розділі дисертації пропонується соціально-технологічний підхід до профілактики наркотизму, наводиться модель соціальної технології профілактики наркотизму, яка містить у собі чотири етапи (блоки).

У першому підрозділі “Інституційні основи профілактики наркотизму” розглядаються інституційні, політико-правові та організаційні основи профілактики наркотизму в Україні та харківському регіоні. Під інституційними основами профілактики наркотизму автором розуміється участь різних соціальних інститутів у організації превентивної діяльності. Зазначається, що цей напрямок діяльності не є для цих інститутів специфічним, але вони беруть у ньому участь. Стверджується, що попередження адиктивної поведінки здійснюється на сучасному етапі подвійно, з одного боку, – як захворювання (у рамках інститутів охорони здоров'я), з іншого – як правопорушення (у рамках правоохоронних інститутів), розвиток превентивних заходів також відбувався паралельно, за цими двома шляхами. Останнім часом відбувається актуалізація просвітницької та громадської профілактики наркотизму. Відповідно до цього автором виділяються чотири напрямки профілактики наркотизму: 1) медична; 2) кримінально-правова; 3) просвітницька; 4) громадська.

Також розглядаються етапи формування профілактики наркотизму: 1) релігійне обмеження наркотизму (до кінця XVIII – поч. XIX ст.); 2) розгортання профілактики наркотизму (до поч. XX ст.); 3) ідеологізація профілактики наркотизму (до Великої Вітчизняної війни); 4) замовчування проблеми (до 80-х рр. XX ст.); 5) активація та занепадання профілактики наркотизму (до 90-х рр. XX ст.); 6) відновлення профілактики наркотизму (кінець 90-х рр. – поч. 2000-х рр.).

Автор зазначає, що профілактичні заходи значною мірою залежать від політичних та економічних чинників, що діють у державі (держмонополія, ідеологічні заборони і т.п.). Від цих же чинників сильно залежать ефективність і характер профілактичних заходів. Певним чином вони визначаються політикою держави у галузі наркотизму, неоднозначної щодо різноманітних адиктивних речовин (алкоголь, тютюн, т.з. легкі й важкі наркотики).

Дисертант переконаний, що легалізація наркотиків в Україні вигідна в першу чергу тіньовим структурам, легалізація несумісна з науковою, соціальною та медичною доктриною профілактики наркологічних захворювань і охорони здоров'я, легалізація наркотиків суперечить думці міжнародного співтовариства.

У роботі зазначено, що дезорганізація профілактики наркотизму на сучасному етапі пояснюється як утратою деяких її істотних компонентів, що пов'язано із загальним розладом наркологічної служби, так і виникненням нових аспектів проблеми, для котрих ще не знайдено адекватних рішень і ресурсів. Через це у харківському регіоні склалася тривожна наркологічна ситуація, профілактика адиктивної поведінки здійснюється у недостатньому обсязі і, все частіше, на непрофесійній основі.

Дотепер серед молоді головним чином проводиться первинна профілактика адиктивної поведінки, а наші дані говорять про те, що вже принаймні половина молодих людей є об'єктом і для повторної профілактики. Таким чином, на даний момент вже неможливо спиратися на старі й перевірені методи ведення профілактики. Більш того, це небезпечно і шкідливо, тому що підриває довіру до інформації, що надходить від дорослих. Аналіз динаміки того, із яких джерел і як часто молоді люди одержували інформацію про наркотики, показує безумовне зростання частоти звертання до усіх джерел інформації про наркотики. Зараз домінуючими джерелами інформації про наркотики для молоді є ЗМІ і компанія друзів. Автором простежена динаміка зростання профілактичних втручань у молодіжне середовище в повоєнний час. Безумовне лідерство у цьому процесі належало учителям. З повоєнного часу частота обговорення проблеми наркотиків у колі друзів і знайомих постійно зростає. Особливу важливість має те, що молодь відчуває брак інформації про наркотики, і в молодіжній свідомості існує готовність заповнити її достовірними відомостями. Таким чином, регіональна політика профілактики наркотизму повинна бути розроблена з урахуванням реальних існуючих місцевих умов, а кінцевою метою розробки і здійснення подібної політики є соціальна технологія профілактики наркотизму.

У другому підрозділі “Соціально-технологічний підхід до профілактики наркотизму” автор розглядає профілактику наркотизму як соціальну технологію, що містить у собі чотири етапи. Перший етап охоплює процедури оцінювання існуючої наркотичної ситуації, у т.ч. визначення кола соціальних показників наркотизму, маркетинг профілактичної програми (визначення цільових груп профілактики, визначення потреби населення у профілактиці, пріоритетних каналів інформації для її проведення, соціальних інститутів, котрі необхідно з цією метою задіяти), визначення ресурсів, що можуть бути задіяні у профілактичній програмі, цільове орієнтування превентивної програми та початок “наскрізного” моніторингу наркотичної ситуації, що продовжується на усіх етапах технології. Другий етап включає процедури корекції наркотичної ситуації, діяльність агентів профілактики наркотизму на даному етапі спрямована як на зниження попиту, так і на зниження пропозиції, крім того, мають бути використані не тільки існуючі профілактичні програми, але й сконструйовані свої, засновані на регіональних особливостях. Серед агентів профілактики дисертантом виділено та розглянуто технології діяльності медиків, вчителів, шкільних психологів, батьків та сім’ї, соціальних працівників та волонтерів, діяльність власних структур, релігійних організацій, общин колишніх споживачів. Зазначено, що діяльність цих агентів усе частіше перехрещується, і практично не реалізується окремо. Третій етап зводиться до координації профілактичних впливів, здійснюваної подвійно: з одного боку – централізоване державне управління, з іншого – громадські ініціативи. На нашу думку, найбільш доцільно здійснювати координацію превентивної діяльності у рамках єдиного регіонального координаційного центру по профілактиці наркотизму, у цьому разі його можна оцінювати і як самостійну менеджеріальну технологію. Четвертий етап виконує контрольну функцію стосовно ефективності самої технології профілактики наркотизму, він є завершальним і сигналізує про успішність проведеної профілактики наркотизму.

Особливе значення дисертант надає глобальній мережі Internet, адже це суттєвий інструмент впливу на наркотизм. Її вплив поширюється у двох протилежних напрямках - стримуючому і стимулюючому наркотизм. Суттєвою особливістю мережі Internet є вільний і практично неконтрольований доступ до інформації як пронаркотичного, так і антинаркотичного типу. Цю особливість, на думку автора, необхідно використовувати при побудові соціальної технології профілактики наркотизму.

Проведене дослідження ще раз підтвердило необхідність вдосконалення антинаркотичної профілактичної діяльності. Протягом 2001 – 2003 рр., у рамках міжнародного науково-практичного проекту “Профілактика поширення наркотиків серед молоді у харківському регіоні: методологічні, методичні, організаційні аспекти”, планується здійснити ряд заходів, спрямованих на створення регіонального координаційного центру по профілактиці наркотизму серед молоді і

впровадження соціальної технології профілактики наркотизму у харківському регіоні. Автор сподівається, що це позитивно вплине на наркотичну ситуацію у харківському регіоні.

У **висновках** узагальнено теоретичні та практичні результати проведеного дослідження, сформульовано рекомендації практичного характеру щодо оптимізації профілактики наркотизму, вказуються можливі напрямки втілення соціальної технології профілактики наркотизму на регіональному рівні. Дисертант акцентує увагу на таких аспектах.

Проведений теоретичний аналіз свідчить, що основні підходи до вивчення наркотизму висвітлюють лише різні боки наркотизму, і вироблення цілісного соціологічного підходу до його аналізу ще у майбутньому, але, незважаючи на це, вже відбулося утворення специфічної галузі у рамках соціології девіантної поведінки – соціології наркотизму.

У дисертації уточнено зміст категорії “наркотизм” як соціологічного поняття - наркотизм це соціальне явище, що полягає у масовій адиктивній поведінці, яка тягне за собою формування особливих соціальних груп, виникнення особливої субкультури та специфічних соціальних відносин, що призводить до трансформації соціальної структури та утворення нових соціальних інститутів.

Наркотизм можна визначити як процес структуризації, що характеризується емерджентністю і дуалізмом – наркотизм визначає трансформацію соціальної структури, але й сам змінюється під впливом відповідних соціальних процесів його придушення, стимуляції, лікування і профілактики.

За допомогою системної моделі наркотичної ситуації можна фіксувати стан наркотичної ситуації за багатьма показниками, що дає уявлення про той чи інший ступінь розвитку й поширення наркотизму. Показники наркотичної ситуації розподіляються на ті, що стосуються агентів наркотизму та ті, що характеризують дії цих агентів.

Ретроспективне дослідження наркотизму компенсувало брак соціологічних досліджень цього явища до 90-х р. XX сторіччя. Воно показало, що наркотизм безупинно поширюється, і останнє десятиріччя визначається особливою злоякісністю цього процесу. Зараз близько половини молоді мають спроби наркотиків, переважно каннабіноїдів, і вперше робляться такі спроби приблизно у 14-16 років, а алкоголь та тютюн вперше пробують ще раніше – переважно у 12-13 років.

Дисертаційне дослідження висвітлює структурно-динамічні закономірності розповсюдження наркотизму. Вони відбивають зміни у складі та структурі підсистем наркотичної ситуації. Серед них: перехід наркотичної ситуації з латентного в актуальний стан; формування статистично значущих соціальних груп споживачів наркотиків; кількісна стабілізація й внутрішня трансформація групи споживачів тютюнових виробів; трансформація групи споживачів алкоголю; розширення соціальних груп хворих на наркоманію та алкоголізм; зростання нелегального обігу наркотиків як специфічної форми протизаконного бізнесу; соціально-територіальна локалізація

наркотизму; латентність наркотизму та певні “історичні фази” процесу його поширення.

У ході дослідження було виявлено низку діяльнісно-поведінкових закономірностей розповсюдження наркотизму. Вони стосуються особливостей поведінки агентів наркотизму і формування його соціокультурного механізму. Серед них: формування сталих соціальних зв'язків і контактів зі споживачами наркотиків і, відповідно, тотальне розширення груп ризику; розходження в патернах споживання адиктивних речовин між чоловіками і жінками; поширення субкультури наркотизму; суб'єктивна легітимація наркотизму (формування схвалюваної субкультури наркотизму); перша проба розглянута і як власне закономірність адиктивної поведінки, і як група закономірностей; трансформація алкогольної мотивації та її генералізація у молодіжній свідомості.

Аналіз інституційних основ профілактики наркотизму на міжнародному, національному та регіональному рівні свідчить, що профілактика наркотизму ведеться застарілими методами, а наркотична ситуація, що змінилася останнім часом, вимагає вже інших, більш сучасних та досконалих заходів, які дозволяє втілити соціальна технологія профілактики наркотизму.

Основні результати проведеного дослідження уможливили розробку соціальної технології профілактики наркотизму. Протягом 2001 - 2003 р., у рамках міжнародного науково-практичного проекту “Профілактика поширення наркотиків серед молоді у харківському регіоні: методологічні, методичні, організаційні аспекти”, заплановано ряд заходів, спрямованих на впровадження соціальної технології профілактики наркотизму у харківському регіоні та створення центру по профілактиці наркотизму серед молоді.

### **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

1. Ярмыш А.Н., Соболев В.А. Сердюк А.А. Политико-правовая и методологическая основа профилактики адиктивного поведения в Украине и Харьковском регионе. (Глава 5) // Молодежь и наркотики (социология наркотизма) / Под ред. проф. Соболева В.А. и доц. Рущенко И.П. – Харьков: Торсинг, 2000. – С. 272 – 292.
2. Сердюк О.О. Соціальна робота з особами з хімічною залежністю // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків: видавничий центр ХДУ ім. В.М. Каразіна, 1999. – С. 360 – 363.
3. Сердюк О.О. Особливості структури мотивації вживання алкоголю: досвід соціологічного вивчення // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: Зб. наук. праць. Вип.5. – Харків: Ун-тет внутр. справ, 1999. – С. 183 – 187.
4. Сердюк О.О. Особливості мотивації вживання спиртних напоїв: досвід соціологічного вивчення // Наука і соціальні проблеми суспільства. Вісник ХДУ. Харків, 414.98, – С. 212–214.

5. Соболев В.А., Сердюк А.А. Наркомания как объект социологического анализа // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”. – 2000, № 492. – С. 167 – 172.
6. Сердюк О.О. Структура мотивации потребления алкоголя в различных возрастных группах харьковчан. // Проблеми екстремальної психіатрії / Матеріали науково-практичної конференції “Платоновські читання”. (Доповнення до журналу “Проблеми медичної науки та освіти”. – Харків. – 2000. – С. 83 – 84.
7. Сердюк О.О. Соціологічний аналіз динаміки та структури вживання алкоголю серед харків'ян (1959 – 1999 рр.) // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Харків, 2002. Вип.18. – С. 495 – 499.
8. Кузьминов В.Н., Сердюк А.А. Наркологическая консультация (Часть 2) // Наши дети и наркотики: советы специалистов родителям / под ред. д.с.н. И.П. Рущенко. – Харьков: Финарт, 2002. – С. 7 – 16.
9. Рущенко И.П., Сердюк А.А. Социологический мониторинг употребления психоактивных веществ в молодежной среде // Профилактика наркомании: организационные и методические аспекты / Коллективная монография: итоговые материалы международного проекта / Составитель – д.с.н. И.П. Рущенко. – Харьков: Финарт, 2002. – С. 93 – 101.
10. Сердюк А.А. Профилактика наркотизма в системе народного образования: методические и организационные аспекты чтения спецкурсов // Профилактика наркомании: организационные и методические аспекты / Коллективная монография: итоговые материалы международного проекта / Составитель – д.с.н. И.П. Рущенко. – Харьков: Финарт, 2002. – С. 102 – 123.
11. Сердюк А.А. Наркотизм и глобальная сеть Internet // Право і безпека. 2002. №3, – С. 195 – 198.

## **АНОТАЦІЇ**

**Сердюк О.О. Наркотизм як соціальне явище: його тенденції та напрямки профілактики.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за фахом 22.00.03 – Соціальні структури та соціальні відносини. - Національний університет внутрішніх справ, Харків, 2002.

Дисертацію присвячено розкриттю сутності наркотизму як соціального явища, вивченню закономірностей поширення наркотизму, а також визначенню оптимальних шляхів формування інституту профілактики наркотизму в Україні, побудові соціальної технології його профілактики. Розглядаються основні напрямки вивчення проблеми наркотизму, від перших спроб наукового аналізу до утворення спеціальної галузі – соціології наркотизму. Детально аналізується динаміка наркотизму в Україні у 50 – 90 рр. XX ст., його структура і механізми поширення. Результати

дослідження виявили наявність двох груп закономірностей: структурно-динамічні і діяльнісно-поведінкові. Перша група відбиває зміни, що стосуються складу і структури підсистем наркотичної ситуації, інша - стосується особливостей поведінки агентів наркотизму і його соціокультурного механізму. У роботі проаналізовані інституціональні, політико-правові й організаційні основи профілактики наркотизму на міжнародному, національному і регіональному рівнях. Автором розроблена соціальна технологія профілактики наркотизму. Розглянуто вплив глобальної мережі Internet на наркотизм та її профілактичні можливості.

**Ключові слова:** наркотизм, наркотична ситуація, профілактика наркотизму, соціальна технологія профілактики наркотизму.

**Сердюк А.А. Наркотизм как социальное явление: его тенденции и направления профилактики. – Рукопись.**

Диссертация на соискания ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.03. – Социальная структура и социальные отношения. – Национальный университет внутренних дел, Харьков, 2002.

Диссертация посвящена раскрытию сущности наркотизма как социального явления, изучению закономерностей распространения наркотизма, а также определению оптимальных путей формирования института профилактики наркотизма в Украине, построению социальной технологии его профилактики. Рассматриваются основные направления изучения проблемы наркотизма, от первых попыток научного анализа до образования специальной отрасли - социологии наркотизма. Детально анализируется динамика наркотизма в Украине в 50 – 90 гг. XXв., его структура и механизмы распространения. Результаты исследования выявили наличие двух групп закономерностей: структурно-динамические и деятельностно-поведенческие закономерности. Первая группа отражает изменения, касающиеся состава и структуры подсистем наркотической ситуации, другая - касается особенностей поведения агентов наркотизма и формирования его соціокультурного механізму. В работе проанализированы институциональные, политико-правовые и организационные основы профилактики наркотизма на международном, национальном и региональном уровнях. Автором разработана социальная технология профилактики наркотизма. Рассмотрено влияние глобальной сети Internet на наркотизм и ее профилактические возможности.

**Ключевые слова:** наркотизм, наркотическая ситуация, профилактика наркотизма, социальная технология профилактики наркотизма.

**Alexey Serdyuk. Narcotism as social phenomenon: its tendencies and prevention means.**

Thesis for a candidate's degree of the sociological sciences by speciality 22.00.03. – Social structure and social relations. – The National University of Internal Affairs, Kharkov, 2002.

The dissertation is devoted to disclosing of narcotism essence as social phenomenon, study of laws of narcotism distribution, and also definition of optimum ways on formation of narcotism preventive maintenance in Ukraine, construction of social technology of its preventive maintenance.

The basic directions on study of narcotism, from its first attempts in scientific analysis up to formation of special branch - sociology of narcotism are considered. The conceptual basis of the sociological analysis of narcotism was set by the theories of social changes. The sociological definition of “narcotism” category and its concepts, are specified. Narcotism is considered as the social phenomenon and as process of structuration. The system model of narcotic situation is given.

Dynamics of narcotism in Ukraine in 50 - 90 year's of XX century, its structure and mechanisms of distribution is analyzed. With the help of quantitative and qualitative methods a complex of laws of narcotism distribution among youth in Kharkov region and transformation of a narcotic situation in Ukraine is considered. The results of research have revealed presence of two groups of laws: structural - dynamic and activity - behavior of law. The first group reflects changes concerning structure and structure of subsystems of a narcotic situation, another - concerns features of behaviour of the narcotism agents and formation it sociocultural mechanism.

The institutional basis of narcotism preventive maintenance is analyzed. The directions and stages of formation of narcotism preventive maintenance, political, legal and organizational aspects of narcotism preventive maintenance at the international, national and regional levels are considered. The problems of formation of preventive narcotism maintenance on an example of the Kharkov region are investigated in particular, the existing situation, dynamics and directions of development prevention mechanism.

The author develops social technology of narcotism preventive maintenance. The socio-engineering approach to narcotism preventive maintenance is offered and the activity of the various agents of narcotism preventive maintenance is analyzed. The influence of a global network Internet on narcotism and its preventive opportunities is considered.

**Keywords:** Narcotism, narcotic situation, narcotism preventive maintenance, social technology of narcotism preventive maintenance.